

Literární žánr snu jako myšlenkový experiment raně novověké vědy¹

IVA LELKOVÁ

Genre of literary dream as an intellectual experiment of Early Modern science. The genre of literary dream is known from antiquity. Already in the ancient world literary dreams not only carried moral lessons, but also proposed a contemporary image of universe. A study of this genre is important for understanding the interpretation and propagation of cosmological ideas in antiquity and also in the early modern literary dreams of Johannes Kepler, Libert Froidmont, Athanasius Kircher, and others. Many of them reflected ancient sources as well as their reasons for choosing dream as a genre to explain cosmological ideas and describe their radically new image of the universe.

Key words: Dream • literary voyages to the universe • early modern • epistemic genre • Athanasius Kircher

Sen jako kulturní fenomén nebyl v průběhu dějin jen předmětem lékařských studií nebo výkladů božských zjevení v něm obsažených, ale jako jedna ze základních součástí lidské existence pronikl i do literatury jako specifický literární žánr s velmi širokým záběrem odpovídajícím možné obsahové šíři snových vizí.² Tento literární žánr pak našel nové uplatnění v raně novověkých literárních cestách do vesmíru, tak jak jsou známé z podání Johanna Keplera, Liberta Froidmonta nebo Athanasia Kirchera.³ Tato díla tedy nejsou pozoruhodná tím,

¹ Článek vznikl za podpory projektu OP Vzdělávání pro konkurenceschopnost, Výzkumné centrum pro teorii a dějiny vědy číslo CZ.1.07/2.3.00/20.0138.

² STARÝ, Jiří – HRDLIČKA, Josef (eds.). *Spánek a sny*. Praha, 2008. SCHULMAN, David Dean – STROUMSA, Guy G. (eds.). *Dream Cultures: Explorations in the Comparative History of Dreaming*. New York, 1999. PICK, Daniel – ROPER, Lyndal (eds.). *Dreams and History: The Interpretation of Dreams from Ancient Greece to Modern Psychoanalysis*. London – New York, 2004. SCHIRRMMEISTER, Albert. Assimilation und negation: Antikes Traumwissen in neuzeitlichen Wissenschaften. In Georg TOEPFER – Hartmut BÖHME (eds.) *Transformationen antiker Wissenschaften* (= Transformationen der Antike 15). Berlin, 2010, s. 93–114.

³ Z dalších raně novověkých literárních děl popisujících cestu do vesmíru, která nicméně nemají charakter literárního snu, můžeme jmenovat například dílo Francise

že by se pokoušela akt snění „vědecky“ či filozoficky analyzovat nebo psychologicky vykládat jeho obsah, ale spíše způsobem, kterým používají motiv snu jako prostředek a literární stylizaci ke sdělování jejich vize uspořádání vesmíru, a tedy v podstatě jako literární myšlenkový experiment, který byl zásadní v kontextu formování moderní vědy.

Raně novověké literární cesty do vesmíru čerpají do značné míry z antických vzorů, ať už se jedná o Érovu vizi uzavírající Platónovu *Ústavu*, Lúkiánovy *Pravdivé příběhy*, Plútarchovo dílo *De facie quae in orbe lunae apparet*, Ciceronův *Scipionův sen*⁴ a ve středověku velmi často opisovaný Macrobiův komentář k němu.⁵ Především poslední dva autoři se stali inspirací pro díla pohybující se na hranici literatury a přírodní filozofie, i když jejich základní motivace byla zcela jiná a odvíjela se především od důležitosti víry v posmrtný život pro fungování státu, zatímco

---

GODWINA *Man on the Moon or a Discourse of a Voyage thither. By Domingo Gonsales The speedy messenger.* London, 1638; JOHNA WILKINSE *A Discourse Concerning a New World and Another Planet: The First Book, The Discovery of a New World, or A Discourse tending to prove, that it is probable there may be another habitable World in the Moon.* London, 1638; CYRANA SAVINIEN DE BERGERAC *Histoire comique contenant les états et empires de la Lune.* Paris, 1656; VALENTINA STANSELA *Uranophilus coelestis peregrinus, sive mentis Uranicae per mundum sidereum peregrinantis ecstases.* Antwerpen a Ghent, 1685 (toto dílo bylo výrazně inspirováno Kircherovým); CHRISTIANA HUYGENSE *Cosmotheoros.* The Hague 1698; BERNARDA FONTENELLA *Entretiens sur la pluralité des Mondes.* Paris, 1686; DAVIDA RUSSENA *Iter Lunare; or a Voyage to the Moon.* London, 1703 atd. Žánr se objevoval dále i v devatenáctém století v dílech Daniela Defoea, Jonathana Swifta, Edgara Allana Poea nebo samozřejmě Julese Vernea a ve dvacátém století na tato starší literární díla navázali novodobí autoři sci-fi literatury.

Studie zabývající se literárními cestami do vesmíru patří spíše k okrajovým tématům. Na tomto místě je však třeba zmínit zakladatelskou a stále zásadní práci Marjorie Hope NICOLSON. *Voyages to the Moon.* New York, 1948 včetně její dřívější studie *A World in the Moon. A study of a changing attitude toward the Moon in seventeenth and eighteenth centuries,* Northampton, 1936.

⁴ PLATÓN. *Ústava.* Přeložil František Novotný. Praha, 2001, s. 328–335 (II, 614b–621d). LÚKIANOS. Menippos v rouše Ikarově neboli Cesta nad oblaky. In *Pravdivé výmysly.* Přeložili a komentovali Ladislav Varcl, Zdeněk K. Vysoký a Václav Bahník. Praha, 1983, s. 25–36. PLUTARCH. *De facie quae in orbe lunae apparet.* Ed. and tr. Harold CHERNISS. In *Moralia.* 15 vols. Cambridge, Mass. – London, 1927–1976. Vol. XII, 1957, s. 1–223. MARCUS TULLIUS CICERO. *Scipionův sen.* Přeložil a vydal Petr Březina. Srní, 2008.

⁵ STAHL, William Hartus. *Commentary on the Dream of Scipio by Macrobius.* První vydání New York, 1952. Zde citováno z vydání z roku 1990.

díla jako Keplerovo *Somnium*,⁶ Froidmontovo *Somnio sive Peregrinatione coelesti*⁷ nebo *Itinerarium extaticum* od Athanasia Kirchera⁸ se snaží především představit určitý typ uspořádání vesmíru a využívají žánru snu jako zásadního nebo jednoho ze zásadních metodologických prostředků. Všechna tato díla však spojuje fakt, že vesmír byl stejně jako posmrtný svět fyzicky nedostupný, vědění o jeho uspořádání a rozloze nebylo experimentálně ověřitelné a literární sen byl prostředkem, jak imaginaci o něm orámovat obecně sdílenou zkušeností spánku a snění. Použití žánru snu pro podobná sdělení však nebylo samozřejmé a v podstatě všichni zmiňovaní autoři měli potřebu se k volbě tohoto žánru vyjádřit.

Macrobius obhajoval Ciceronovo použití fikce k výkladu otázek státu a práva a žánru snu k popisu nebeských sfér jako obranu před epikurejci. Bud' totiž podle Macrobia slouží fikce jen k tomu, aby potěšila ucho, anebo vede posluchače k nějaké ctnosti. V tom případě rozlišuje dva typy: ten, ve kterém je zápletko i usazení příběhu fiktivní jako v Ezopových bajkách, a ten, jehož základy jsou pravdivé, jen podané fiktivním stylem nazývané bájně vyprávění (*narratio fabulosa*). Čím okultnější je téma, tím více se filozofové uchylují k použití bájněho vyprávění jako prostředku k jeho sdělení. Fikce je podle Macrobia ve filozofii používána k zobrazení pravdy pomocí analogie; tak například když Platón začal přirovnávat Dobro ke slunci, učinil inteligibilním to, co by jinak bylo nepochopitelné lidskému rozumu.⁹ Nejen skrze Macrobiovo pojednání se přes středověk přeneslo bájně vyprávění a sen jako prostředky pro sdělování filozofických témat.

V humanistické literatuře se sen inspirovaný antickými vzory vyvinul v samostatný žánr, často ve spojení s menippskou satirou. Mezi jeho představitele

⁶ KEPLER, Johannes. *Somnium seu Opus posthumum de astronomia Lunari*. Zahán – Frankfurt, 1634. KEPLER, Johannes. *Sen neboli Měsíční astronomie*. Přeložili a komentovali Alena a Petr Hadravovi. Praha, 2004.

⁷ FROIDMONT, Libert. *Coenae saturnaliae, variatae Somnio sive Peregrinatione coelesti*, Louvain, 1616.

⁸ KIRCHER, Athanasius. *Itinerarium extaticum quo mundi opificium id est coelestis expansi, siderumque tam errantium, quam fixorum natura, vires, proprietates singulorumque compositio & structura, ab infimo telluris globo, usque ad ultima mundi confinia, per ficti raptus integumentum explorata, nova hypothesi exponitur ad veritatem interlocutoribus Cosmie et Theodidacto...* Romae, 1656. V roce 1657 vyšlo druhé vydání rozšířené o „mundus subterraneus prodromus“. V tomto článku je citováno také třetí vydání, doplněné o poznámky Caspara Schotta: KIRCHER, Athanasius. *Iter extaticum coeleste*. Würzburg, 1660.

⁹ STAHL, William Hartus. *Commentary on the Dream of Scipio by Macrobius*. New York 1990, s. 81–87.

patřilo například *Somnium* (1581)¹⁰ Justa Lipsia nebo *Prefatio et Vigilia in Somnium Scipionis Ciceroniani* (Paris 1520) Juana Luise Vivese,¹¹ abychom jmenovali jen ty nejznámější. Vivesův komentář ke Scipionově snu byl literárním snem sám o sobě. Vives své dílo začíná svým vlastním upadnutím do snění v průběhu přípravy univerzitní přednášky. Ve snu potkává své studenty, kritizuje profesory a praxi na univerzitách především v Paříži a Lovani a nakonec v něm narazí i na samotného Cicera a teprve v tom okamžiku začíná samotný výklad Scipionova snu. Vives tak úvodní lehce satirickou formou přivádí studenty k vážnějšímu učenému tématu. Lipsius se ve svém ještě satiričtějším snu ocitne na fóru Romanu, kde se setkává se svým holandským přítelem Janusem Dousou, který ho vede na zasedání senátu, jemuž předsedal Cicero. Tématem jednání je přílišná horlivost editorů a filologů, kteří přespříliš upravují, ohýbají a doplňují antické texty. Na jednání vystupuje řada osobností z různých historických epoch, které se připojují ke stěžovatelům. Nakonec se jednání rozpustí a Lipsius se probudí. Výsledky jednání s cílem směřovat soudobé filologické bádání připojil Lipsius na konec knihy.

Hypnerotomachia Poliphili, připisovaná střídavě Leonu Battistovi Albertimu, Francisku Colonnovi a dalším z roku 1499, je odlišným příkladem využívání žánru snu, tentokrát jako snu o získání lásky a zároveň jako architektonického traktátu. Autor zavádí metasnovou rovinu příběhu, kdy jeho hrdina ve snu znovu upadne do snu. Hrdina Poliphilo v něm bojuje o získání lásky své milé Polie. *Hypnerotomachia* se však nestala slavnou kvůli milostnému příběhu, ale kvůli kulisám, v nichž se příběh odehrává. Detailní popisy zahrad, chrámů a budov, kterými hrdina ve snu prochází, činí z tohoto snu něco jako renesanční encyklopedii architektury.¹²

Zároveň spolu s tím, jak se sen etabloval jako samostatný literární žánr, pronikal i motiv snu jako takový do děl jiných žánrů, kde sloužil jako hybatel filozofického výkladu. Dílo Marsilia Ficina je toho dobrým příkladem. Jeho komentář k *Faidrovi* ho přivádí k vizi pozemského života jako spánku občasně oživovaného snem, ve kterém je lidská duše schopná cestovat k nebesům, odkud byla na počátku svého života na zem seslána. Při tomto sestupu duše houstla a cestou skrze sféry nabírala hvězdné vlivy, které následně spoluurčují její charakter. Na nebeské louce soudců pak byla duše podřízena jedné planetě a přijala její vlastnosti,

¹⁰ DE SMET, Ingrid A. R. *Menippean Satire and the Republic of Letters 1581–1655*. Geneva, 1996.

¹¹ IJSEWIJN, Jozef. *Humanisme i literatura neolatina*. Valencia, 1996, s. 107–157.

¹² LEFAIVRE, Liane. *Leon Battista Alberti's Hypnerotomachia Poliphili*. Cambridge, Mass., 1997.

jako by byla jejím dítětem. Zároveň zapomínala na své předchozí životy a získávala fyzické tělo. Ve snu, pokud je duše připravená a očištěná od vášní, může cestovat zpět nebeskými sférami až k okraji vesmíru a tam zahlédnout inteligibilní ideje a svět, který znala před svým zrozením.¹³

Nejen pro Ficina byl sen prostředkem k cestě do vesmíru. Základní přírodně filozofické dílo Girolama Cardana¹⁴ *De subtilitate* bylo podníceno intenzivním sněním, astrologické dílo pak snem, který se nápadně podobá svým antickým vzorům,¹⁵ a Cardanova autobiografie *De propria vita* ukazuje, jakým způsobem sny ovlivňovaly jeho vidění světa a jak je racionálně uchopoval.¹⁶

Díla, která jsou dnes považována za počátky science-fiction, jsou tak těsně spojena s žánrem snu, který se neobjevuje na počátku sedmáctého století náhle, ale navazuje na dřívější nejen antickou, ale i humanistickou literární produkci.¹⁷

V souvislosti s raně novověkými literárními cestami do vesmíru je občas zdůrazňován prvek, podle něhož měla forma literárního snu či fantastických cest do vesmíru ochránit autora před cenzurou a pronásledováním.¹⁸ Nicméně sen

¹³ ALLEN, Michael J. B., REES, Valery, DAVIES, Martin. *Marsilio Ficino: His Theology, His Philosophy, His Legacy*. Leiden, 2002, s. 163–164. Viz dřívější práce téhož autora: ALLEN, Michael J. B. *Marsilio Ficino and the Phaedran Charioteer*. Berkeley etc., 1981, s. 126–129 a ALLEN, Michael J. B. *The Platonism of Marsilio Ficino: A Study of his „Phaedrus“ Commentary, its Sources and Genesis*. Berkeley etc., 1984, s. 151–156.

¹⁴ Snům se Cardano věnoval například i v knize – CARDANO, Girolamo. *Somniorum syneiorum omnis genesis insomnia explicantes libri IV*. Basileae, 1585.

¹⁵ Ve snu se ocitl na Měsíci se svým otcem, který mu jako jeho průvodce odpovídá na řadu otázek. Vypráví mu, že po sedmi tisíci letech postoupí Cardano z Měsíce do sféry Merkuru, pak z Merkuru k Venuši a tak dále, až dosáhne nejvyššího nebe – ráje. Každou sféru přirovnává Cardano k jednomu svému životnímu dílu a podle planetárních atributů vyvozuje, jaká díla má v budoucnu ještě vytvořit. (GRAFTON, Anthony. *Cardano's Cosmos, The Worlds and Works of Renaissance Astrologer*. Cambridge, Mass., 1999, s. 156.)

¹⁶ SCHREIER RUPPRECHT, Carol (ed.). *The Dream and the Text, Essays on Literature and Language*. New York, 1993. GRAFTON, Anthony. *Cardano's Cosmos, ...*, c. d., s. 156. (CARDANO, Girolamo. *Liber de libris propriis*. Lugduni, 1557, s. 78–79.)

¹⁷ GLOMSKI, Jacqueline. Science Fiction in the Seventeenth Century: The Neo-Latin Somnium and Its Relationship to the Vernacular. In TILG, Stefan, WALSER, Isabella (eds.). *Der neulateinische Roman als Medium seiner Zeit: The Neo-Latin Novel in its Time*. Tübingen, 2013, s. 37–54.

¹⁸ Jak naznačuje např. Martha BALDWIN ve své studii *Reverie in time of plague. Athanasius Kircher and the plague epidemic of 1656*. In FINDLEN, Paula (ed.), *Athanasius Kircher, the Last Man who Knew Everything*. New York, 2004, s. 63–77 nebo Claire GANTET výslovně tvrdí v *Der Traum in der frühen Neuzeit: Ansätze zu einer kulturellen*

se i v dílech renesance a raného novověku využíval jako žánr sloužící k předstření filozofických otázek a zároveň poskytoval prostor učinit odvážné či nepravděpodobné vědecké hypotézy. Sen se tak mohl stát myšlenkovým experimentem, který stojí v samotných základech raně novověké vědy, tak jako Galileův myšlenkový experiment s volným pádem, uveřejněný v jeho *Discorsi e dimostrazioni matematiche* (1638).

Na Galilea ostatně navazuje jeden z autorů cesty do vesmíru Libert Froidmont, který své dílo vydal jako výsledek akademického cvičení v roce 1616.¹⁹ Do vesmíru se hrdina vznese na hřbetě Pegasa, kam ho vysadí *genius* (démon či duch) jeho průvodce a přiváže ho k sedlu, aby nespádl. Jejich cesta vesmírem reaguje na Galileova pozorování Měsíce a objev 4 Jupiterových satelitů. Podobně jako o více než čtyři desítky let později, kdy je hrdina Kircherovy cesty do vesmíru Theodidactus unášen ve spánku vesmírem v doprovodu anděla Cosmiela, se cesta odehrává ve vzájemném dialogu hlavních hrdinů a jejich průvodců. Hlavní hrdinové obou děl jsou nositeli peripatetických postojů ve stylu Galileova Simplicia, zatímco jak démon, tak anděl Cosmiel uvádějí na scénu nejnovější objevy astronomie. I když oba autoři snadno a otevřeně kritizují existenci páteho elementu nebo nebeských sfér a připouštějí nerovný povrch Měsíce, liší se v názorech na řadu dalších témat, jako jsou sluneční skvrny, pohyb planet, andělské inteligence a koneckonců i na samotný pohyb Země. Podle Froidmonta jsou sluneční skvrny způsobovány oslepující září slunečních paprsků spíše než obíhajícími satelity, jak navrhoval Christoph Scheiner. Kircher naopak vysvětluje skvrny jako výpary a kouř z ohnivých oceánů, které žhnou na Slunci. Froidmont popisuje Saturn jako složený ze tří těles, tedy planety samotné a jejích dvou měsíců, a cituje v této souvislosti Galileův dopis Gulianovi de Medici,²⁰ zatímco Kircher o více než čtyřicet let později reaguje na lepší vlastnosti dobových dalekohledů, ale ještě ne na objev Saturnova prstence Christianem Huygensem a popisuje prstenec Saturna jako shluk měsíců.²¹ Froidmont se zabývá několikrát

---

Wissenschaftsgeschichte. Berlin–New York, 2010, s. 426, dále DE SMET, Ingrid A. R. *Menippean Satire and the Republic of Letters 1581–1655*. Geneva, 1996, s. 242.

¹⁹ Vycházím z druhého vydání z roku 1665, přístupného na Google Books: FROIDMONT, Libert. *Saturnaliae, coenae variatae Somnio sive Peregrinatione coelesti*. Louvain, 1665, s. 39–54, a ze studie Tabitty VAN NOUHUYS. *The Age of Two-Faced Janus: The Comets of 1577 and 1618 and the Decline of the Aristotelian Worldview in The Netherlands*. Leiden, 1998, s. 240–247.

²⁰ FROIDMONT, c. d., s. 48; VAN NOUHUYS, c. d., s. 243.

²¹ KIRCHER, Athanasius. *Iter extaticum coeleste*. Würzburg, 1660, De itinere in globo Saturni, s. 317.

možnou existencí obyvatel ve vesmíru.²² Kircher však takové úvahy nepřipouští. Podle Kirchera hýbají planetami andělské inteligence, naopak Froidmont přičítá planetám jakousi přirozenou vlastnost, která jim umožňuje následovat odpovídající dráhy, a popisuje tuto vlastnost jako touhu planet unikat vakuu.²³ Zatímco oba často představují uspořádání vesmíru ve smyslu kopernikánském, ani jeden z nich se ke kopernikanismu otevřeně nepřihlásí a Kircher v celé své knize (i když značně nekonekventně) obhajuje tzv. semi-tychonský model vesmíru.

V případě kontroverzních otázek se ukazuje jako klíčové to, kterou z postav nechává autor tyto ideje vyslovit. Obvykle jsou role rozděleny tak, že snící cestovatel je tím, kdo klade zvědavé a často hloupé otázky, zatímco průvodce je ten, kdo poskytuje odpovědi a je nositelem vlastního sdělení a nejnovějších objevů a teorií. V případě nejistoty ovšem může autor vložit kontroverzní tezi do úst cestovatelů, a tím otupit její ostří. Většina heliocentrických idejí je proto jak v případě Froidmonta, tak Kirchera sdělována běžně nic netušícími cestovateli.

Froidmont se nicméně v pozdější fázi svého života stal odpůrcem kopernikanismu svými díly *Anti-Aristarchus* (1631) a *Vesta* (1634) a kontroverzí s Philipem van Lansbergen. I on se tedy nakonec přihlásil k tychonskému modelu vesmíru. Froidmontův příklon a následný odklon od heliocentrismu mohl souviset s Galileovým procesem (1616) a jeho odvoláním heliocentrismu v roce 1633. Nicméně Froidmontovo *Somnium* stejně jako Kircherovo *Itinerarium* jsou důkazem toho, jak ožehavé je vkládat motivace a skryté intence do děl podobného typu vzhledem k tomu, že jedině, co má badatel k dispozici, je text.

Itinerarium extaticum jezuitského polyhistora Athanasia Kirchera je stejně jako Froidmontovo dílo snovou vizí o cestě do vesmíru par excellence.

Kircherův tehdejší žák a pomocník Kaspar Schott uvádí v druhém vydání díla *Itinerarium extaticum* z roku 1660 záznam svého rozhovoru s Kircherem před napsáním této knihy. Líčí, že Kircher neměl v úmyslu psát kosmologickou práci už proto, že téma považoval za ožehavé a že nechtěl svou mysl odvracet od další práce na dílech *Oedipus Aegyptiacus* a *Mundus Subterraneus*. Po jednom ze svých obvyklých odpoledních rozhovorů se Schottem usedl v zahradách Collegia Romana v Římě, aby si poslechl koncert loutníků. Hudba ho uvedla do transu a následující noci se Kircherovi zdál sen, v němž se mu zjevil anděl a nesl ho nebesy.²⁴ V Kircherově případě tak máme zaznamenán nejenom literární sen

²⁰ FROIDMONT, c. d., s. 46.

²³ FROIDMONT, c. d., s. 49; VAN NOUHUYS, c. d., s. 242

²⁴ KIRCHER, Athanasius. *Iter extaticum coeleste*. Würzburg, 1660, Prefatio scholiastae ad benevolum lectorem, s. 3–5.

samotný, ale i sen reálný, který mu předcházel, ačkoli i ten mohl být literární stylizací Kaspara Schotta.

Začátek samotného *Itineraria* je dobře znám.²⁵ Hlavní hrdina Theodidactus (Kircherovo alter ego) upadne do spánku při poslechu loutnového koncertu a hudební harmonie se záhy promění v harmonii sfér. Ve snu se Kircherovi zjeví anděl a praví, že byl k němu poslán, aby mu ukázal velikost a majestát Božího díla, který byl dosud pro člověka nepřístupný. Anděl Cosmiel pak putuje s Kircherem (Theodidactem) vesmírem, jehož nekonečnost a neuchopitelnost jeho hranic popisuje v termínech Mikuláše Kusánského, a jak již bylo zmíněno, sice ne vždy důsledně, ale přece hájí Kircher semi-tychonský obraz vesmíru, který zachovává nehybnou Zemi ve středu vesmíru.²⁶ I on vkládá kontroverzní myšlenky do úst nic netušícího cestovatele Theodidacta a využívá Galileův argument relativity skutečně relativně. Podle Galilea tak, jako si pasažér na lodi myslí, že se pohybuje břeh, protože nevnímá, jak se s ním pohybuje loď, nevnímá pozemšťan dvojí pohyb Země, protože ho projektuje na Slunce a sféru stálic. Kircher však tuto myšlenkovou hru využívá opačně. Theodidactovi se při pohledu z Venuše zdá, že se Země hýbe. Ale Cosmiel mu brzy vysvětlí, že Země je jako ten nehybný břeh, zatímco Venuše jako plovoucí loď, ze které břeh pozorují.²⁷ Zorientovat se v Kircherově dvojí hře a rozhodnout, jaký byl tedy jeho postoj ke Koperníkově teorii, může být i díky použitému literárnímu žánru značně obtížné.

²⁵ „Accidit non ita pridem, ut ad academicum trium incomparabilium musicorum (quos si aevi nostri Orpheos dicam, minimè à vero abludam) exercitium privatos inter parietes institutum vocarer... Hac itaque incomparabili sanè symphonia delibutus animus exotico quodam affectu in mirificam coelestium globorum harmoniam rapiebatur; hic omnium et singulorum hujus mundi corporum consensuum dissensuumque leges contemplabar ita ordinatas, ut dum singula consona dissonis abundant, omnia tamen in omnibus ad conservationem universi intentam harmoniam conspirare reperirem. ... Surge, ne timeas, Theodidacte, ecce exaudita sunt desideria tua et ego ad te missus sum, ut tibi summam Dei Optimi Maximi Majestatem, quantum humano oculo in hac mortali carne constituto permissum est, in operibus suis mundanis elucescentem monstrarem. ... sphaera, quam vides, siderei mundi praesidium signat, baculus gemmeus, quo juxta leges à Deo praescriptas omnia mensuramus et in concinnissimam harmoniam disponimus.“ KIRCHER, Athanasius. *Itinerarium extaticum*. Romae 1656, s. 33–35.

²⁶ BAUER, Barbara. Copernicanische Astronomie und cusanische Kosmologie in A. K. Iter extaticum. In *Pirckheimer Jahrbuch*, 5, 1990, s. 69–107. LEINKAUF, Thomas. *Mundus combinatus, Studien zur Struktur der barocken Universalwissenschaft am Beispiel A. K. SJ*. Berlin, 1993.

²⁷ KIRCHER, Athanasius. *Iter extaticum coeleste*. Würzburg, 1660, De itinere ex Luna in globum Veneris, s. 146.

Keplerovo *Somnium* se od obou výše zmíněných výrazně liší přesto, že se jedná o snad nejznámější literární sen o cestě do vesmíru. *Somnium* začalo vznikat ještě v průběhu Keplerových studií v Tübingen a do značné míry bylo napsáno kolem roku 1609. Kepler sice ještě na počátku dvacátých let sedmnáctého století rozšířil dílo o poznámky, vyšlo však až po jeho smrti, v roce 1634. Jsou to především právě poznámky a obhajoba heliocentrického vesmíru, které Keplerův sen odlišují od Froidmontova a Kircherova. Keplerův postoj je zde zaznamenán sice v rámci fikce, ale jednoznačně. Autor upadne do snu po četbě historie o kněžně Libuši a pozorování Měsíce a zdá se mu, že čte knihu přinesenou z veletrhu. Kniha obsahuje životopis jistého Duracota, který nese některé podobnosti s Keplerovým vlastním životem. Autor tak ve snu čte knihu a sleduje příběh hrdiny, jehož čarodějná matka je v kontaktu s démony z Levanie, tedy Měsíce. Jednoho dne usednou oba na rozcestí a matka démona přivolá. Démon pak vypráví Duracotovi o tom, jak je možné se dostat na Měsíc v průběhu zatmění Slunce, o geografii a obyvatelích Měsíce, jejichž životní styl se liší podle toho, zda žijí na jeho odvrácené či přivrácené straně. Jedná se tedy skutečně o směs vědy a fikce, v níž se Kepler věnuje lunární astronomii, pohybu Měsíce kolem své osy, kolem Země a s ní i kolem Slunce. V práci *Somnium seu De astronomia Lunari* tedy nikdo nikam necestuje. Vypravěč, démon, je jediným nositelem astronomických sdělení, a tak neexistuje žádný prostor pro dvojznačnost a nejasnost jako v případě dialogu.

Kepler stejně jako Kircher a Froidmont přiznává antické vzory pro literární zářamování svého argumentu a zmiňuje v té souvislosti Cicerona, Platóna, Plútarcha i Lúkiána.²⁸ Zároveň vyslovuje, co je smyslem celého díla a proč si zvolil žánr snu. V poznámce 96 Kepler píše, že základní myšlenkou celého Snu je podat důkaz pro pohyb Země, či spíše vyvrácení důkazu proti pohybu Země, založeném na smyslovém vnímání.²⁹ Měsíc se zdá jeho obyvatelům stejně nehybný a hvězdy se zdají stejně v pohybu jako nám na Zemi. V poznámce 116 dodává, že ve snu je vítána svoboda vymýšlet někdy i to, co při smyslech nikdy nebylo.³⁰ Smyslem celého příběhu je tedy učinit představitelným to, co je smysly nechopitelné, a Duracotovo vyprávění je tak vlastně myšlenkovým experimentem.

I Kircher uvádí jak své antické inspirace, tak i důvod, proč pro výklad svých kosmologických názorů zvolil právě sen. Skrze sen se v jeho knize nesdělují

²⁸ KEPLER, Johannes. *Sen neboli Měsíční astronomie*, c. d., s. 9–11.

²⁹ Tamtéž, s. 41 a také pozn.135 na s. 61.

³⁰ Tamtéž, s. 53.

žádná orákula, proroctví nebo andělská zjevení, ale jde pouze o formu, která má pomocí fikce usnadnit čtenáři pochopení věci dosud neznámé.³¹

Literární žánr astronomického snu umožňoval tedy pomocí racionálních argumentů nahlédnout vesmír z pozice, ze které byl sice smyslově nevnímátný, ale racionálně s pomocí představivosti uchopitelný. Umožnil tak čtenáři nahlédnout na vesmír podobným způsobem, jakým je mentální otáčení těles při řešení geometrických úloh. Zároveň se ale celá tato úloha odehrává v literárním snu a Kircherovo převrácení Galileova argumentu relativity je důkazem, že smysly mohou klamat nejenom ve snu, ale i v představovaném vesmíru.

Všechny tři tyto sny jsou zcela jiného charakteru než tři po sobě jdoucí sny Descartovy, které se mu zdály v noci z 10. na 11. listopad 1619, krátce poté, co dospěl k základům nové vědy, vyčerpán prací, s myslí roznícenou myšlenkami na svůj objev. Popis a především Descartova interpretace těchto snů předznamenávají klíčový zlom v dějinách novověkého myšlení. Ještě v průběhu svého posledního snu Descartes řeší, zda to, co zažívá, je vidění nebo sen, a ještě ve spánku sen interpretuje a ze spánku pozvolným probouzením přechází v meditaci o hranicích mezi bdělým stavem a sněním.

I v tomto případě přináší Descartes skrze sen nové či neznámé filozofické otázky, i když ne kosmologické. Sen tu ale už není nástrojem k tomu, aby čtenář lépe pochopil filozofické či kosmologické sdělení, ale je to sen samotný, který je skrze Descartovo snění tematizován a analyzován. Descartovými sny se tak uzavírá i jedna kapitola snů literárních, které pojímají rozdíl mezi realitou a snem neproblematicky a za hlavní považují spíše obsah snu než analýzu snění jako takového.

³¹ „Finis itaque et unica suscepti operis intentio fuit eam in hoc libello sectari methodum, quam jam olim ex veteribus Trismegistus, Plato, Lucianus et ex succedentibus seculis complures tūm poetae, tūm oratores laudabili sanē consuetudine tenuerunt; methodum, inquam, quam iucundum, amoenum et ad lectoris gustum accommodatum dicendi genus ornaret, allegorica verū enarrationum involucrea veluti lucem coloremque umbratiles linearum ductus svaviter contemperarent, thaumaturgicae quoque stylo poetico descriptae operationes lectoris animum pruritu quodam sollicitatum ad propositarum rerum ponderationem svaviori impetu raperent; nullum itaque hic mysterium, nullum raptum aut divini Numinis revelationem, nullam epiphaniam angelicam, nullum oraculi Delphici afflatum subesse velim, sed ut omnia luculenter demonstrarentur ratiociniaque de rebus adeo incognitis svavius lectoris animo ingererentur, sub ingeniosi figmenti velamine seu ficti raptus integumento exhibita esse lector sibi persuadeat velim...“ KIRCHER, Athanasius. *Itinerarium extaticum*. Romae, 1656, Ad Lectorem, s. 6–7.

Summary

The article proposes the thesis that this genre was used not as a cover or defence manoeuvre from censorship but rather as a suitable instrument for presenting a comprehensible introduction to unlikely hypotheses or mind experiments. Unlike Descartes' dreams of the same period, early modern literary dreams about the journey to the universe do not analyse the dream by itself, or the process of dreaming, or difference between dream and reality but rather the content of the dream – universe and its order. The unproblematic conception of reality is thus the main difference between cosmological dreams and Descartes' dreams of the same period.

Author's address:

Oddělení pro komeniologii

a intelektuální dějiny

raného novověku FIÚ AV ČR

Jilská 1, 110 00 Praha 1-Staré Město